

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم 7

مرضیه سادات هاشمی^۱

چکیده

تعداد و اسامی فرزندان امام کاظم 7، یکی از مسایل اختلافی بین تاریخ‌نگاران و سیره‌نویسان است که گاه شاهد ارائه آمار بسیار متفاوتی در این زمینه هستیم. پژوهش حاضر با مراجعه و بررسی ۳۳ کتاب تاریخی، روایی و انساب بین قرن سوم تا دوازدهم هجری، تمام نام‌های ذکر شده برای فرزندان ایشان را که ۹۰ تن هستند، به تفکیک دختران و پسران استخراج و به ترتیب حروف الفبا و ذکر منبع بیان نموده است. در ادامه فراوانی هر نام در منابع گوناگون مشخص گردیده و سیر تطور آماری فرزندان بررسی شده است. تأثیر مذهب، اعتقادات و سلاطین دینی نویسندگان و تاریخ‌نگاران شیعه و سنی، و تصحیفات و اشتباهات نسخه‌نویسان، از جمله مسائلی است که در این نوشتار بدان پرداخته شده است. در بخش پایانی این نوشتار، با جمع‌بندی اطلاعات، نظری بیان شده با واقعیت تطابق بیشتری دارد.

واژگان کلیدی: فرزندان امام کاظم 7، بررسی آماری، دختران امام کاظم.

۱. کارشناس ارشد تاریخ اسلام، ms.hashemi62@gmail.co

مقدمه

یکی از مسائلی که همواره در تاریخ زندگانی امام هفتم شیعیان حضرت موسی بن جعفر 8 نمود می‌یابد فرزندان آن امام همام است. بررسی زندگی شخصی ایشان در خلال کتب تاریخی، روایی و انساب، ما را متوجه اختلاف زیاد نویسندگان این کتب در تعداد فرزندان آن حضرت می‌کند، به طوری که در حدود سی نفر اختلاف میان کم‌ترین و بیش‌ترین این ارقام وجود دارد که رقمی چشم‌گیر است. البته وجود تناقض و مبالغه در بیان اعداد و ارقام تاریخی توسط تاریخ‌نویسان امری معمول بوده، اما این مطلب در بیان تعداد فرزندان امام کاظم 7 حالتی اغراق‌آمیز به خود گرفته و تشخیص واقعیت را مشکل نموده است. این مقاله در پی آن است تا با رجوع به منابع تاریخی، روایی و انساب نویسندگان شیعه و سنی تا قرن دوازدهم، نگاهی آماری به فرزندان داشته و با بررسی هر یک از این منابع، پاسخ‌گوی این سؤال باشد که فرزندان امام کاظم 7 چند نفر بودند و سیر تطور آماری آن‌ها در طول تاریخ به چه صورت بوده است؟ از آنجایی که اشتباهات و تصحیفات نسخه‌نویسان، یکی از مهم‌ترین علل ایجاد خطا و اختلاف در ذکر اسامی و تعداد آن‌ها بوده است، در این مقاله، منابع تاریخی از ابتدا تا قرن دوازده هجری بررسی شده؛ زیرا از قرن دوازدهم به بعد، به دلیل رواج صنعت چاپ این اشتباهات به حداقل رسیده است.

در میان منابع موجود، نخستین و قدیم‌ترین کتابی که نام و تعداد فرزندان را بیان کرده، تاریخ یعقوبی نوشته ابن واضح یعقوبی (متوفی ۲۹۲ق) است. پس از آن کتاب‌های دیگری وجود دارد که نام و تعداد فرزندان ایشان را آورده‌اند که در ادامه بر اساس تقدم زمانی به آن‌ها پرداخته می‌شود. در این میان برخی از منابع، فقط به بیان تعداد فرزندان بسنده نموده و برخی دیگر نام آن‌ها را نیز آورده و پنج کتاب نیز فقط نام پسران حضرت را ذکر کرده و اشاره‌ای به نام دختران نکرده‌اند.

در این مقاله، سعی شده تا با استفاده از جداول و چینش منطقی آن‌ها، مطالب دسته‌بندی و عرضه گردد.

فراوانی و نام منابع مورد استناد

منابع ذکر شده در این بخش، حاوی آمار و تعداد فرزندان امام کاظم 7 است که در قالب جدول ذیل و به ترتیب تاریخی چینش شده است:

نام کتاب	نویسنده	زبان کتاب	قدمت کتاب	مذهب نویسنده	تعداد اولاد	پسران	دختران	تطابق عدد با نام	ارجاع
۱ تاریخ یعقوبی	یعقوبی	عربی	۲۹۲ق	شیعه	۴۱	۱۸	۲۳ ^۱	فقط پسران بی تا، را نام برده ج ۲، ص ۴۱۶	
۲ تاریخ اهل بیت ^۲	ابن ابی ثلج	عربی	۳۲۵ق	-----	۳۳	۱۸	۱۵	فقط نام ۱۴۱۰ق، برده و آمار ص ۱۰۶ تا ۱۰۸، نداده	
۳ هدایه الکبری	حسین بن حمدان خصیبی ^۳	عربی	۳۳۴ق	شیعه	۳۱	۱۶	۱۵	فقط نام ۱۴۱۹ق، برده و آمار ص ۲۶۳-۲۶۴، نداده	
۴ تاریخ قم	حسن بن محمد قمی	فارسی	۳۷۸ق	شیعه	۴۰	۱۸	۲۲ ^۴	ندارد. ۱۸ پسر ۱۳۸۵ش، و ۱۵ دختر ص ۵۱۱-۵۱۲، را نام برده	

۱. در بین دختران به جز ام سلمه، از بقیه نامی نبرده و فقط به تعداد آن‌ها که ۲۳ تن هستند اشاره کرده است.
۲. این کتاب به پنج نفر نسبت داده شده است: ۱. نصر بن علی جهضمی ۲. امام رضا 7 ۳. احمد بن محمد فاریابی ۴. ابن ابی ثلج ۵. ابن خشاب. احتمالاً اصلی واحد بوده که افراد مختلفی آن را نقل کرده‌اند و به هر یک از ایشان نسبت داده شده است.
۳. خصیبی از راویان امامیه در عصر غیبت صغرا به شمار می‌آید ولی در میان رجالیون مثل نجاشی، به شدت تضعیف شده است.
۴. از پانزده دختر نام برده و در ادامه گفته که تعداد آنها ۲۲ نفر است.

نام کتاب	نویسنده	زبان کتاب	قدمت کتاب	مذهب نویسنده	تعداد اولاد	پسران	دختران	تطابق عدد با نام	ارجاع
۵ الارشاد	شیخ مفید	عربی	۴۱۳ق	شیعه	۳۷	۱۸	۱۹	دارد	۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۲۴۴
۶ دلائل الامامه	طبری ^۱	عربی	قرن ۵	شیعه	۳۹	۱۸	۲۱	فقط نام برده و آمار نداده	۱۴۱۳ق، ص ۳۰۹
۷ جمهره انساب العرب ^۲	ابن حزم عربی اندلسی	عربی	۴۵۶ق	سنی (مالکی)		۱۴	نگفته	فقط پسران صاحب نسل را نام برده	۱۴۱۸ق، ص ۶۱
۸ المجدی فی انساب الطالبیین ^۳	ابن صوفی	عربی	۴۶۶ق	شیعه	۵۹	۲۲	۳۷ ^۴	ندارد	۱۴۲۲ق، ص ۲۹۸-۲۹۹
۹ مجمل التواریخ و القصص ^۵	ناشناس مهلب محمد شادی اسدآبادی باشد	فارسی	قرن ۶	---	۳۸	۲۰	۱۸	دارد	۱۳۷۸ش، ص ۳۵۳

۱. نام کامل نویسنده، محمد بن جریر رستم طبری آملی، نویسنده شیعی قرن پنجم و از معاصران شیخ طوسی و نجاشی است.
۲. نام چهارده تن از پسران را ذکر کرده و در ادامه گفته که افراد دیگری هم هستند ولی چون نسلی ندارند نام آن‌ها را نیاورده. وی نامی از دختران نیز نیاورده است.
۳. چون نسب وی به عمرالاطراف، فرزند امام علی ۷ می‌رسد به عمری شهرت یافته است. وی معاصر با سیدمرتضی بوده و از محضر او بهره برده و از او و برادرش سیدرضی حدیث نقل کرده است. وی از علمای نسب‌شناس شیعه است و می‌گویند دانش نسب‌شناسی به او منتهی می‌شود.
۴. در لیست دختران عدد ۳۷ بیان شده اما نام ۳۱ نفر شمرده شده است. در لیست او نام فاطمه وجود ندارد.
۵. وی شرحی اجمالی از امامان شیعه تا امام یازدهم را آورده و می‌گوید: «این‌ها را از یک کتابچه به طور یکجا نقل کرده‌ام».

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم 7 ۱۹۷

نام کتاب	نویسنده	زبان کتاب	قدمت کتاب	مذهب نویسنده	تعداد اولاد	پسران	دختران	تطابق عدد با نام	ارجاع
۱۰ اعلام الوری باعلام الهدی و تاج المواید	حسن بن فضل طبرسی	عربی	۵۸۴ق	شیعه	۳۷	۱۸	۱۹	دارد	۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۳۶
۱۱ مناقب ابن شهر آشوب	ابن شهر آشوب	عربی	۵۸۸ق	شیعه	۳۰ و ۳۷	۱۸	۱۹	ندارد ^۳	۱۳۷۹ق، ج ۴، ص ۳۳۴
۱۲ تحفه الابرافی مناقب الائم	عماد طبری	فارسی	قرن ۷	شیعه	۳۸	---	---	نام نبرده	۱۳۷۶ش، ص ۱۶۸
۱۳ مناقب الطاهرین عماد طبری ^۴	عماد طبری	فارسی	قرن ۷	شیعه	۳۷	۱۸	۱۸	ندارد	۱۳۷۹ش، ج ۲، ص ۷۳۳
۱۴ الدرالنظیم فی مناقب الائم هاتم شامی اللهمیم	یوسف بن حاتم شامی	عربی	قرن ۷	شیعه	۳۷	۱۸	۱۹	دارد	۱۴۲۰ق، ص ۶۷۳ و ۶۷۴
۱۵ الشجره المبارکه فی انساب الطالبیه	فخر رازی	عربی	۶۰۶ق	سنی شافعی	---	۲۵	نگفته	فقط نام برده و آمار نداده	۱۴۱۹ق، ص ۹۱ و ۹۰
۱۶ مطالب السنول طلحه شافعی	محمد بن طلحه شافعی	عربی	۶۵۲ق	سنی شافعی	۲۰	۱۸	۱۸	دارد	۱۴۱۹ق، ص ۲۹۵

۱. لیست نام و تعداد فرزندان در این کتاب کاملاً مشابه ارشاد است و چون یکی از مشایخ طبرسی شیخ جعفر دوریستی، شاگرد شیخ مفید به شمار می آید، می توان گفت از ارشاد نقل کرده است.
۲. در مناقب آمده است: تعداد اولاد فقط سینفر است، اما می گویند ۳۷ فرزند دارد.
۳. عدد با نام ها تطابق ندارد؛ زیرا پسران را هیجده نفر آمار می دهد اما بیست نفر نام می برد و دختران را نیز نوزده نفر آمار می دهد اما بیست نفر نام می برد. به گفته وی سیزده پسر صاحب نسل هستند اما یازده نفر را نام می برد در کل عدد با نام ها تطابق ندارد.
۴. دو کتاب تحفه الابرا و مناقب الطاهرین نوشته عماد طبری است. وی در تحفه الابرا فقط آمار داده اما در کتاب دوم به ذکر اسماء نیز پرداخته است.
۵. تعداد اولاد را با قول فقیل بیان می کند و بعد از نام بردن دختران می گوید: بنا بر قیل غیر از این ها هم بوده اند.

نام کتاب	نویسنده	زبان کتاب	قدمت کتاب	مذهب نویسنده	تعداد اولاد	پسران	دختران	تطابق عدد با نام	ارجاع
۱۷ تذکره الخواص	سبط بن جوزی	عربی	۶۵۴ق	سنی (حنفی)		۲۰	۲۰	ندارد	۱۴۱۸ق، ص ۳۱۴-۳۱۵
۱۸ کفایه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب	محمد بن یوسف گنجی	عربی	۶۵۸ق	سنی شافعی	۳۷	---	---	نام نبرده	۱۴۰۴ق، ص ۴۵۷
۱۹ کشف الغمّة ^۲	علی بن عیسیٰ اربلی	عربی	۶۹۲ق	شیعه		۲۰	۱۸	دارد	۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۷۴۶- ۷۶۴؛ ۷۴۷-۷۶۶
۲۰ تاریخ محمدی ^۳	شیخ حسن کاشی	فارسی	قرن ۸	شیعه	۳۷ یا ۵۷	۱۶	۱۵	ندارد	۱۳۷۷ش، ص ۶۶-۱۳۸
۲۱ راحة الارواح	حسن بن حسین شیبلی سبزواری	فارسی	قرن ۸	شیعه	۳۷	۱۸	۱۵	ندارد	بی تا، ص ۲۰۹
۲۲ تاریخ بناکتی ^۴	محمد بناکتی	فارسی	۷۳۰ق	شیعه	۳۷	۱۸	۱۹	دارد	۱۳۴۸ش، ص ۱۱۳

۱. لیست ارائه شده پسران شبیه قول ابن خشاب است با این تفاوت که نام حسین را ذکر نکرده و در پایان گفته: فقیل: محمد. در حالی که دیگران از لفظ محمد به جای عمر استفاده کرده‌اند. در دختران نیز بیست نفر آمار داده اما نوزده نفر را نام برده است.
۲. اولاد امام را با چهار قول بیان می‌کند: ۱. به نقل از کمال الدین محمد بن طلحه؛ ۲. به نقل از شیخ مفید. اما به جای حسین حسن را دو بار نام می‌برد؛ ۳. به نقل از ابن خشاب؛ ۴. به نقل از جنابذی. لیست ابن خشاب و جنابذی در دختران شبیه هم و در پسران جنابذی ابراهیم را حذف و ابوبکر را ذکر کرده است. لیست ابن خشاب با لیست مطالب السؤل کاملاً منطبق است. یعنی نویسنده مطالب السؤل نیز از ابن خشاب نقل کرده است.
۳. نویسنده از شعرای قرن ۸ هجری بوده و اشعار فراوانی در مدح اهل بیت به خصوص امیرمؤمنان سروده است. وی آمار فرزندان و نام آن‌ها را در غالب شعر آورده است.
۴. نام اصلی کتاب، روضه اولی الالباب فی معرفه التواریخ و الانساب، جزو نسخ کهن فارسی است.

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم ۷ ۱۹۹

نام کتاب	نویسنده	زبان کتاب	قدمت کتاب	مذهب نویسنده	تعداد اولاد	پسران	دختران	تطابق عدد با نام	ارجاع
۲۳ تاریخ گزیده	حمدالله مستوفی	فارسی	۷۵۰ق	-----	۵۹	۳۱	۲۸	ندارد ^۱	۱۳۶۴ش، ص ۲۰۵-۲۰۴
۲۴ البدایه و النهایه	ابن کثیر	عربی	۷۷۴ق	سنی شافعی	۲۴۰	-----	-----	نام نبرده	بی تا، ج ۱۰، ص ۱۸۳
۲۵ عمده الطالب	ابن عنبه حسنی	عربی	۸۲۸ق	شیعه	۶۰	۲۳	۳۷ ^۳	فقط پسران را نام برده است	۱۴۱۷ق، ص ۱۷۷-۱۷۸
۲۶ الفصول المهمه ^۴	ابن صباغ مالکی	عربی	۸۵۵ق	مالکی	۳۷	۱۸	۱۹	دارد	۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۹۶۱
۲۷ روضه الشهداء	ملا حسین کاشفی	فارسی	۹۱۰ق	شیعه یا خنفی	۶۰	۲۳	۳۷	جز ۱۳ تن از پسران از بقیه نام نبرده	۱۳۸۲ش، ص ۵۱۴-۵۱۵- ۵۱۶
۲۸ وسیله الخادم الی المخدم	فضل الله بن روزبهان خنجی	فارسی	۹۲۷ق	سنی	متجاوز از ۳۰ نفر	-----	-----	جز ۵ نفر از بی تا، بقیه نام نبرده	بی تا، ص ۲۱۵
۲۹ انیس المؤمنین ^۵	محمد بن اسحاق حموی	فارسی	۹۳۸ق	شیعه	۳۷	۱۷	۱۶	ندارد	۱۳۶۳ش، ص ۱۹۳

۱. پسران را ۳۱ نفر آمار داده اما می‌گوید: ۲۵ نام یافتیم، با این حال ۲۴ نفر را نام برده است و در دختران آمار را ۲۸ نفر بیان می‌کند اما می‌گوید شانزده نام یافتیم.
۲. فقط آمار را ذکر کرده اما نام نبرده است.
۳. در دختران فقط آمار داده ولی نام نبرده است.
۴. وی از شیخ مفید نقل کرده ولی به جای حسین، حسن آورده و به جای لبابه، ام لبانه ذکر شده است.
۵. وی گرچه از شیخ مفید نقل کرده، ولی تمام نام‌های ذکر شده توسط او را نیاورده و آمار با نام‌ها تطابق ندارد.

نام کتاب	نویسنده	زبان کتاب	قدمت کتاب	مذهب نویسنده	تعداد اولاد	پسران	دختران	تطابق عدد با نام	ارجاع
۳۰ حبیب السیر	خواندمیر ^۱	فارسی	۹۴۲ق	---	۳۸	۲۰	۱۸	دارد	۱۳۸۰ش، ج ۲، ص ۸۱
۳۱ التمه فی تواریخ الائمه ^۲	سید تاج الدین عربی حسینی عاملی	عربی	قرن ۱۱	شیعه	۳۸	۲۰	۱۸	دارد	۱۴۱۲ق، ص ۱۰۹-۱۱۰
۳۲ بحار الانوار	محمد باقر مجلسی	عربی	۱۱۱۱ق	شیعه	بیان اقوال ^۳ گوناگون	---	---	---	۱۳۶۳ق، ج ۴۸، ص ۲۸۳ تا ۲۸۷-۲۸۸-۲۸۹
۳۳ الاتحاف بحب الاشراف	جمال الدین شبرای	عربی	۱۱۷۱ق	سنی شافعی	۳۷	---	---	نام نبرده	۱۴۲۳ق، ص ۳۱۰

نام و تعداد پسران امام کاظم 7 در منابع تاریخی

در این قسمت به دلیل محدودیت‌های مربوط به ترسیم جدول، منابع در قالب دو جدول چینش شده است. نام تمامی پسران ذکر شده در این ۲۸ منبع به ترتیب حروف الفبا مرتب و فراوانی هر نام در سایر منابع نیز بررسی شده است. در پایان نیز به تحلیل و بررسی این موارد پرداخته‌ایم.

۱. نام وی، غیاث‌الدین بن همام الدین خواندمیر است.

۲. او علاوه بر بیان نظر خودش، قول شیخ مفید را نیز در مورد اولاد امام کاظم 7 بیان می‌کند.

جدول نام پسران (شماره یک)

مطالب السؤل (۵۲ق)	*	۱	ابراهیم
الشجره المبارکه فی انساب الطالبیه (۶ق)	*	۲	ابراهیم اکبر
الدر النظیم (قرن ۷)	*	۳	ابراهیم اصغر
مناقب الطاهرین (قرن ۷)	*	۴	ابوالخیر
مناقب ۵۸۸ق	*	۵	ابوبکر
اعلام الوریو تاج الموالید (۵۸۴ق)	*	۶	احمد
مجمعل تواریخ (قرن ۶)	*	۷	اسحاق
المجدی (۴۶۶ق)	*	۸	اسماعیل
جمهوره (۲۵۶ق)	*	۹	جعفر
دلایل الامامه (قرن ۵)	*	۱۰	جعفر اکبر
ارشاد (۴۱۳ق)	*		
تاریخ قم (۳۷۸ق)	*		
هدایه الکبری (۳۳۴ق)	*		
تاریخ اهل بیت (۳۳۵ق)	*		
یعقوبی (قرن ۳)	*		

مطالب السؤل (٥٢ق)	*	١١	جعفر اصغر
الشجره المباركه في انساب الطالبيه (٦٠٦ق)	*	١٢	حسن
الدر النظيم (قرن ٧)	*	١٣	حسن اصغر
مناقب الطاهرين (قرن ٧)	*	١٤	حسين
مناقب ٥٨٨ق	**	١٥	حمزه
اعلام الوريو تاج المواليد (٥٨٤ق)	*	١٦	داوود
مجمل تواريخ (قرن ٦)	*	١٧	زيد
المجدى (٤٦٦ق)	*	١٨	سليمان
جمهوره (٤٥٦ق)	**	١٩	طاهر
دلائل الامامه (قرن ٥)	*	٢٠	عباس
ارشاد (٤١٣ق)	*	٢١	عبدالرحمان
تاريخ قم (٣٧٨ق)	*	٢٢	عبدالله
هدايه الكبرى (٣٣٣ق)	*	٢٣	عبيدالله
تاريخ اهل بيت (٣٢٥ق)	*		
يعقوبى (قرن ٣)	*		

جدول نام پسران (شماره دو)

تذکره الخواص ۵۴ق	کشف الغمه ۹۲ق		تاریخ محمدی (قرن ۸)	راحه الارواح (قرن ۸)	تاریخ بناکی (۷۳۰ق)	تاریخ گزیده (۷۵۰ق)	عمده الطالب (۸۲۸ق)	فصول المهمه (۸۵۵ق)	روضه الشهداء (۹۱۰ق)	انیس المومنین (۹۳۸ق)	حبيب السیر (۹۴۲ق)	الشمه فی تواریخ (قرن ۱۱)
	ابن خشاب	چابزی										
۱	ابراهیم	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۲	ابراهیم اکبر					*						
۳	ابراهیم اصغر					*						
۴	ابوالخیر					*						
۵	ابوبکر	*										
۶	احمد	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۷	اسحاق	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۸	اسماعیل	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۹	جعفر	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۱۰	جعفر اکبر											
۱۱	جعفر اصغر	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۱۲	حسن	*	*	*	*	*	**	*	*	*	*	*
۱۳	حسن اصغر				*							
۱۴	حسین	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۱۵	حمزه	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۱۶	داوود						*					

در میان ۲۸ کتابی که از پسران حضرت کاظم ۷ نام برده اند، تعداد پسران از ۱۶ نفر تا ۳۱ نفر متغیر است. البته کتاب تاریخ گزیده که آمار پسران را ۳۱ نفر اعلام کرده، تنها به ذکر ۲۴ نام بسنده نموده است. بیشترین نام‌ها را کتاب الشجره المبارکه برای پسران برشمرده که ۲۵ نام را ثبت کرده است. در میان ۳۲ کتاب بررسی شده تنها ۲۸ کتاب به ذکر نام پسران پرداخته که می‌توان آن‌ها را از نظر مصادرشان در دسته‌های ذیل قرار داد:

۱. تاریخ یعقوبی

تاریخ یعقوبی اولین کتابی است که از پسران امام کاظم ۷ نام برده و آمار آن‌ها را هیجده نفر بیان می‌کند. کتاب‌هایی که از نظر ذکر نام پسران مشابه تاریخ یعقوبی و زیرمجموعه آن هستند در جدول زیر آمده است، ولی هیچ‌یک از این کتاب‌ها تصریح نکرده‌اند که منبع آن‌ها تاریخ یعقوبی بوده است بلکه از روی تشابهی که به لیست این کتاب داشتند آن‌ها را زیرمجموعه تاریخ یعقوبی قرار دادیم. تنها دو کتاب؛ فصول المهمه و انیس المؤمنین تصریح کرده‌اند که آمار و تعداد فرزندان را از شیخ مفید (متوفی ۴۱۳ق) روایت نموده‌اند.

تفاوت و اشتباه در نسخه برداری	تفاوت با نام‌های ذکر شده در کتاب تاریخ یعقوبی	آمار پسران	
ندارد	ندارد	۱۸	الارشاد
ندارد	ندارد	۱۸	دلایل الامامه
ندارد	ندارد	۱۸	اعلام الوری
ندارد	ندارد	۱۸	مناقب الطاهرين
ندارد	سلیمان کم شده هارون دوم اضافه شده است	۱۸	الدرالنظیم

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم 7 ۲۰۷

تاریخ محمدی	۱۶	حسین و عبدالله کم شده است	عبدالله به عبید بدل شده است
راحه الارواح	۱۸	حسین کم شده حسن دوم اضافه شده است	حسین به حسن بدل شده است
تاریخ بناکتی	۱۸	حسین کم شده حسن اصغر اضافه شده است	حسین به حسن اصغر بدل شده است
فصول المهمه	۱۸	حسین کم شده حسن دوم اضافه شده است	حسین به حسن بدل شده است
انیس المؤمنین	۱۷	جعفر کم شده است	ندارد

۲. تاریخ اهل بیت

کتاب تاریخ اهل بیت، تعداد هیجده پسر برشمرده است که از این نظر با کتاب تاریخ یعقوبی تفاوتی ندارد، اما در ذکر اسامی پسران در این دو کتاب تفاوت‌هایی وجود دارد.

در برخی از منابع بعدی، فهرستی از اسامی ارائه شده که منسوب به ابن‌خشاب است. ابومحمد عبدالله بن احمد بغدادی معروف به ابن‌خشاب (متوفی ۵۶۷ق)، نحوی و دانشمند معروف اهل سنت (حنبلی)، در کتاب خود با عنوان تواریخ موالید الائمة و وفیاتهم، به سالهای تولد و وفات امامان به نقل از امام باقر 7، امام صادق 7، امام رضا 7 و امام عسکری 7 پرداخته است.^۱ برخی این کتاب را همان کتاب تاریخ اهل‌بیت، منسوب به ابن ابی‌ثلج (متوفی ۳۲۵ق) می‌دانند، اما تفاوت‌هایی بین آن دو کتاب وجود دارد، چنان‌که ابن‌خشاب دو نام جعفر اصغر و عباس را به نام‌های ذکر شده در تاریخ اهل‌بیت اضافه نموده و نام محمد را به عمر تبدیل کرده است. به این ترتیب می‌توان نتیجه گرفت، با توجه

۱. موسوی بجنوردی و دیگران، دایره المعارف بزرگ اسلامی، تهران، مرکز دائره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۹، ج ۳، ص ۴۱۹ - ۴۲۲.

به تاریخ وفات ابن ابی ثلج (متوفی ۳۲۵ق) و ابن خشاب (متوفی ۵۶۷ق)، ابن خشاب در ذکر اسامی دنباله رو ابن ابی ثلج بوده است. اسامی موجود در برخی از منابع بعدی، شباهت زیادی به فهرست ابن خشاب دارد که آن‌ها را در جدول ذیل قرار داده‌ایم. در میان این کتاب‌ها، به جز مجمل التواریخ و کشف الغمه، سایر کتاب‌ها نامی از مرجع خود در ذکر اسامی پسران امام کاظم ۷ نبرده‌اند. البته نویسنده مجمل التواریخ تصریح می‌کند که مطالب مربوط به شرح حال امامان را عیناً از جزوه‌ای نقل کرده، اما نامی از نویسنده جزوه نمی‌برد و کشف الغمه نیز یکی از مصادر خود را ابن خشاب معرفی می‌کند.

آمار پسران	تفاوت با نام‌های ذکر شده در فهرست ابن خشاب	محمد را ذکر کرده یا عمر
۲۰	ندارد	محمد
۲۰	ندارد	عمر
۲۰	حسین کم شده عمر و محمد از هم تفکیک شده است	هم عمر و هم محمد یک اسم تبدیل به دو اسم شد
۲۰	به نقل از جناب‌ذی‌ابراهیم کم شده ابوبکر اضافه شده به نقل از ابن خشاب و محمد بن طلحه: تفاوتی ندارد	عمر
۲۴	اسحاق کم شده ابوالخیر، طاهر، عبدالله دوم، محسن و مطهر اضافه شده است	محمد
۲۰	ندارد	عمر
۲۰	ندارد	عمر

تاریخ گزیده پنج نام به فهرست ابن خشاب اضافه کرده که همگی تک موردی و تنها توسط او معرفی شده‌اند.

۳. هدایة الکبری

کتاب هدایة الکبری تعداد پسران را شانزده نفر شمرده است. نام مروان تنها و برای اولین بار در این کتاب آمده است. نام‌هایی چون اسحاق، هارون، عییدالله و حسین (یا حسن دوم) که فراوان آمده‌اند و تقریباً در همه کتاب‌ها از آن‌ها نام برده شده است در این کتاب وجود ندارد. شاید مروان تغییر یافته هارون باشد که بر اثر اشتباه نویسنده و یا نسخه‌نویسان به صورت مروان درآمده است. این کتاب زیرمجموعه‌ای ندارد.

۱. کتاب‌هایی که فقط پسران صاحب نسل را نام برده‌اند:

جمهره انساب العرب، روضه الشهداء و الفخری فی انساب الطالبین از این دسته کتاب‌ها هستند.

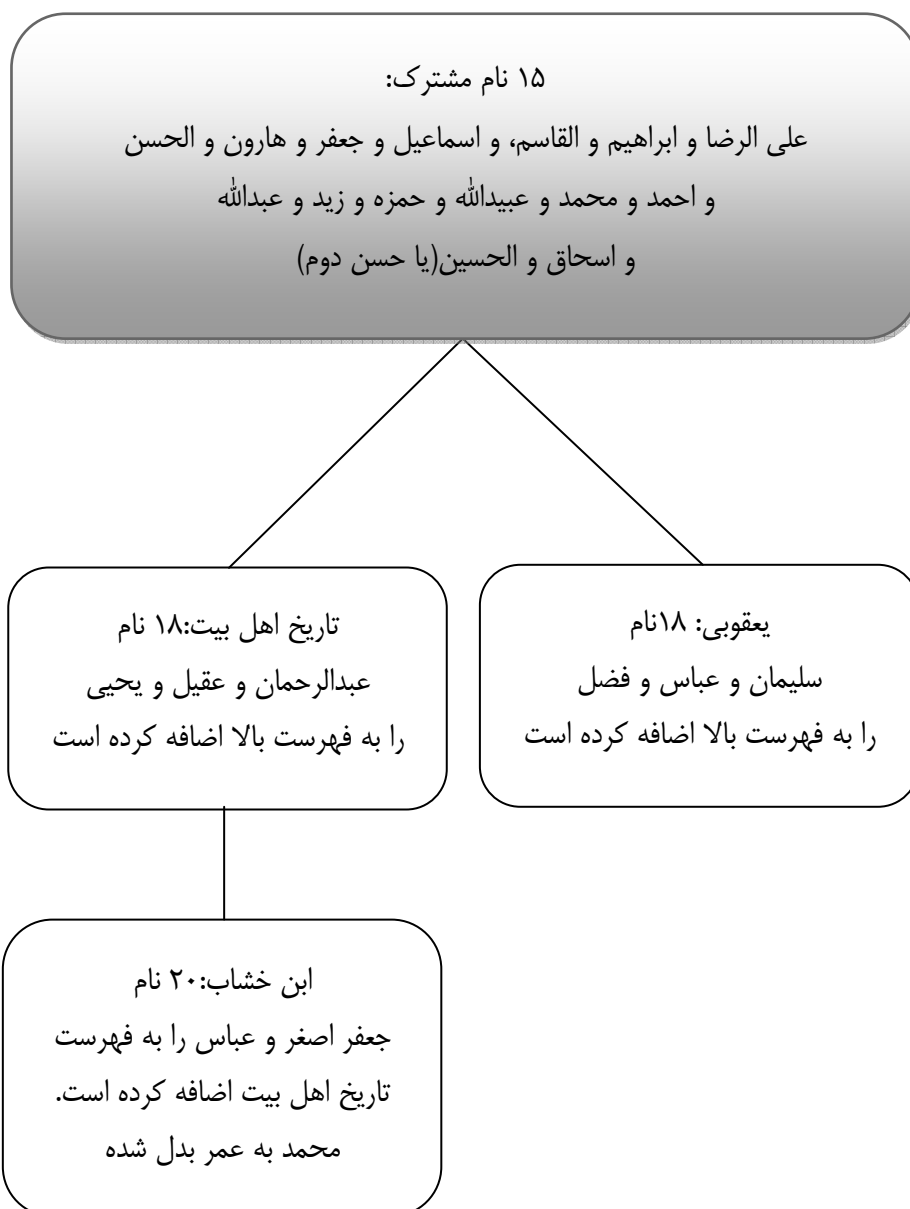
توضیحات	آمار پسران صاحب نسل	
	۱۴	جمهره انساب العرب
نام‌ها مثل جمهره است با این تفاوت که ابراهیم به ابراهیم اصغر و جعفر به جعفر اصغر و حسن دوم به حسین بدل شده است. چون نویسنده الفخری از شاگردان فخر رازی بوده، مثل او قائل به تعدد ابراهیم و جعفر است.	۱۴	الفخری فی انساب الطالبین
نام‌ها مثل جمهره است فقط حسن دوم کم شده است.	۱۳	روضه الشهداء

۲. کتاب‌هایی که فهرست آن‌ها تلفیقی از دو یا چند کتاب است: *المجدی*، *مناقب*، *الشجره المبارکه* و *عمده الطالب* از این دسته کتاب‌ها به شمار می‌آیند:

- در *المجدی* تمام نام‌هایی که تا آن زمان در منابع آمده، جمع شده است. تنها نام مروان که در *هدایه الکبری* وجود دارد، در *المجدی* نیامده است.
- *مناقب* تلفیقی از نام‌های ذکر شده در *تاریخ اهل بیت* و *تاریخ یعقوبی* است.
- فهرست نام‌ها در *الشجره المبارکه* مثل *المجدی* است، با این تفاوت که *عقیل* کم شده و *جعفر دوم*، *علی دوم* و *محمد دوم* به نام‌ها اضافه شده است. *فخر رازی* اولین کسی است که به تعدد *ابراهیم* در پسران امام و تقسیم آن‌ها به *ابراهیم* و *اصغر* اعتقاد دارد.
- فهرست نام‌ها در *عمده الطالب* مثل *المجدی* است، با این تفاوت که در *عمده الطالب* نیز *ابراهیم* به *ابراهیم اکبر* و *اصغر* تقسیم شده است.

نتایج

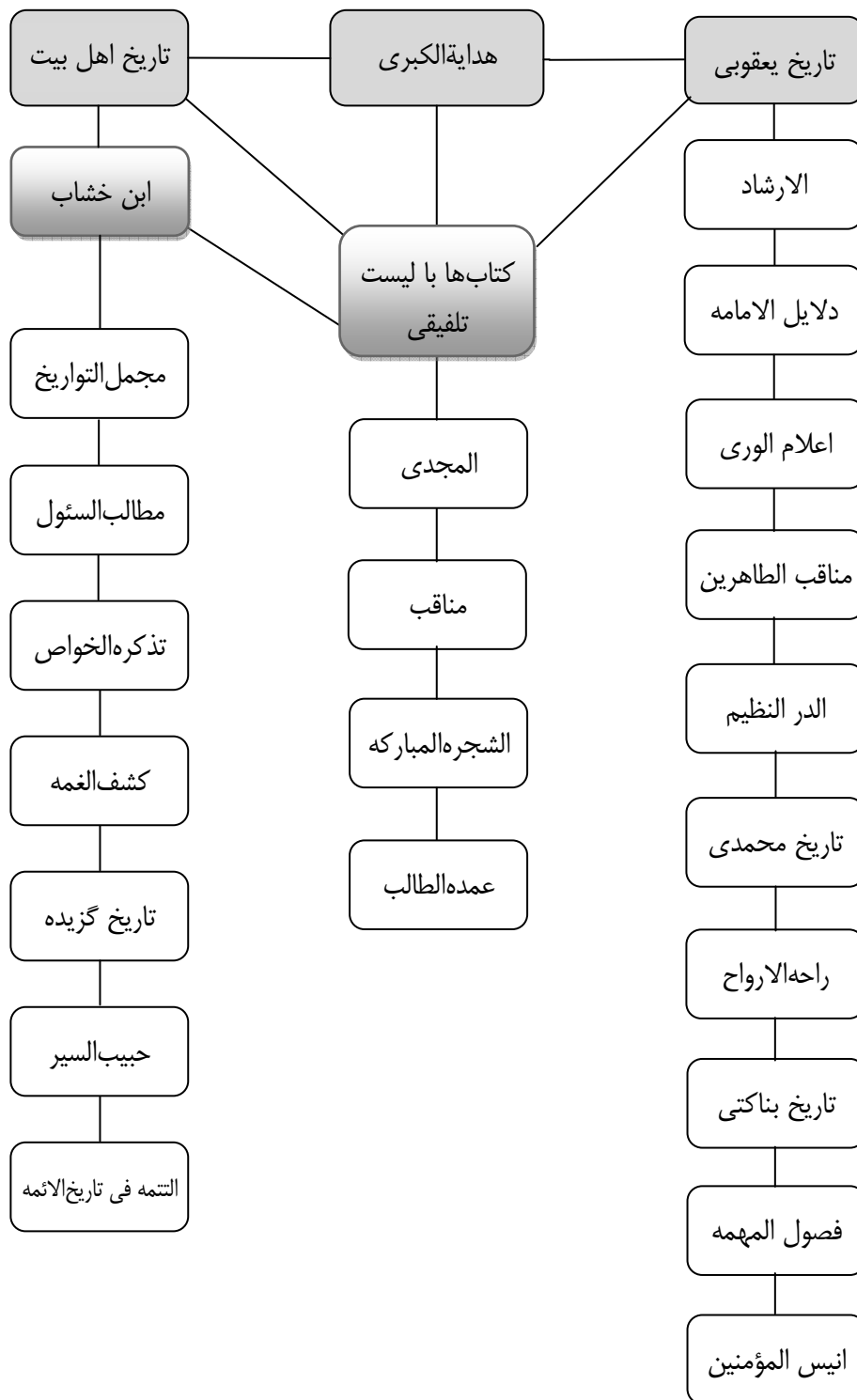
در میان این ۲۸ کتاب پانزده نام وجود دارد که در اکثر منابع تکرار شده است. در بین این پانزده نام سیزده تن (به جز احمد و قاسم) از پسران صاحب نسل آن حضرت هستند.

- سلیمان و فضل تنها در تاریخ یعقوبی آمده و از این جا وارد منابع بعدی گردیده است.
- جعفر اصغر تنها در فهرست ابن خشاب بوده و از این جا وارد منابع بعدی شده است.
- مروان تک موردی بوده و جز در هدایه الکبری در هیچ جای دیگری ذکر نشده است.

ارتباط درون گروهی منابع با یکدیگر

در این بخش، منابع مورد بررسی به سه شاخه اصلی تقسیم شده که نشان دهنده استفاده و اقتباس منابع از سه سرشاخه اصلی بوده است.

آیا امام دو فرزند به نام ابراهیم داشته یا یک فرزند ایشان ابراهیم بوده است؟ فخررازی (متوفی ۶۰۶ق)؛ نویسنده الشجره المبارکه اولین کسی است که ادعا می‌کند امام دو فرزند به نام‌های ابراهیم داشته و پس از او این مطلب در عمده‌الطالب آمده است. ابن عنبه (متوفی ۸۲۸ق)، نویسنده عمده‌الطالب، جد سیدرضی و سیدمرتضی را ابراهیم اصغر و ابراهیمی که در قیام ابوسرایا شرکت داشته را ابراهیم اکبر می‌داند. اما این مطلب جالب توجه است که ابن صوفی (متوفی ۴۶۶ق)، نویسنده المجدی که پیش از ابن عنبه و ابن صوفی بوده و هم‌عصر با سیدرضی و سیدمرتضی است و از محضر ایشان استفاده کرده، مدعی تفاوت و تعدد ابراهیم‌ها نشده است.

نام و تعداد دختران امام کاظم ۷ در منابع تاریخی

در این قسمت نیز به دلیل محدودیت‌های مربوط به ترسیم جدول منابع در قالب دو جدول چپ‌نشین شده است. نام تمامی دختران ذکر شده در این ۲۳ منبع از ۳۳ کتاب معرفی شده در ابتدای مقاله است که به ترتیب حروف الفبا مرتب و فراوانی هر نام در سایر منابع نیز بررسی شده است. در پایان نیز به تحلیل و بررسی این موارد پرداخته‌ایم.

جدول نام دختران (شماره یک)

مطالب السؤل (۵۲ق)	الدرالنظیم (قرن ۷)	مناقب الطاهرین (قرن ۷)	مناقب (۵۸۸ق)	اعلام الوری (۵۸۴ق)	مجموع تواریخ (قرن ۶)	المجدی (۴۶۶ق)	دلایل الامامه (قرن ۵)	ارشاد (۴۱۳ق)	تاریخ قم (۳۷۸ق)	هدایه الکبری (۳۳۴ق)	تاریخ اهل بیت (۳۲۵ق)		
*	*	*		*		*	*	*	*	*	*	۱	آمنه
*			*		*	*	*		*	*	*	۲	اسماء
*												۳	اسماء صغرا
												۴	ام ابنها
			*	*		*		*	*	*		۵	ام ابیها
					*							۶	ام اسماء
												۷	ام اسماعیل
*			*		*	*			*	*	*	۸	امامه
	*	*	*	*		*	*	*				۹	ام جعفر
	*	*	*	*		*	*	*			*	۱۰	ام سلمه
*					*	*			*	*	*	۱۱	ام عبدالله
												۱۲	ام عبدالرحمان
*	*		*		*	*	*		*	*	*	۱۳	ام فروه
*			*		*	*			*	*	*	۱۴	ام قاسم
**	*	*	*	*	**		*	*	*	*	*	۱۵	ام کلثوم
						*						۱۶	ام کلثوم کبرا
						*						۱۷	ام کلثوم وسطا

مطالب السؤل (۴۵۲ق)	الدرالنظیم (قرن ۷)	مناقب الطاهرین (قرن ۷)	مناقب (۵۸۸ق)	اعلام الوری (۵۸۴ق)	مجمع تاریخ (قرن ۶)	المجدی (۴۶۶ق)	دلایل الامامه (قرن ۵)	ارشاد (۴۱۳ق)	تاریخ قم (۳۷۸ق)	هدایه الکبری (۳۳۴ق)	تاریخ اهل بیت (۳۲۵ق)		
						*						ام کلثوم صغرا	۱۸
												ام لبانه	۱۹
			*									ام وحیه	۲۰
						*						امینه کبرا	۲۱
						*						امینه صغرا	۲۲
		*		*		*		*				بریهه	۲۳
												بریهه	۲۴
	*											تویمه	۲۵
		*		*		*		*				حسنه	۲۶
	*							*				حسینه	۲۷
*	*	*	*	*			*	*	*			حکیمه	۲۸
					*	*				*	*	حلیمه	۲۹
												حوا	۳۰
*	*	*	*	*	*	*	*	*			*	خدیجه	۳۱
						*						خدیجه کبرا	۳۲
	*	*		*		*	**	*				رقیه	۳۳
	*	*	*	*				*				رقیه صغرا	۳۴
						*						رمله	۳۵
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	زینب	۳۶

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم 7 ۲۱۷

مطالب السؤل (۴۵۲ق)	الدرالنظیم (قرن ۷)	مناقب الطاهرین (قرن ۷)	مناقب (۵۸۸ق)	اعلام الوری (۵۸۴ق)	مجمع تاریخ (قرن ۶)	المجدی (۴۶۶ق)	دلایل الامامه (قرن ۵)	ارشاد (۴۱۳ق)	تاریخ قم (۳۷۸ق)	هدایه الکبری (۳۳۴ق)	تاریخ اهل بیت (۳۲۵ق)		
*												زینب صفرا	۳۷
												ساریه	۳۸
									*	*		صرحه	۳۹
	*	*		*		*		*				عایشه	۴۰
						*	*					عباسه	۴۱
						*						عطفه	۴۲
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	علیه	۴۳
												ستی فاطمه	۴۴
**					****		*		*	*	*	فاطمه	۴۵
	*	*	*	*				*				فاطمه کبرا	۴۶
	*	*	*	*			*	*				فاطمه صفرا	۴۷
						*	*					قسیمه	۴۸
	*	*	*	*		*	*	*				کلثم	۴۹
		*	*			*	*					لبابه	۵۰
	*			*				*				لیانه	۵۱
*					*	*			*	*	*	محموده	۵۲
							*					مصونه	۵۳
*	*	*	*	*	*	*		*	*	*	*	میمونه	۵۴
			*				*					نزیبه	۵۵

جدول نام دختران (شماره دو)

تذکره الخواص (٤٥٤ق)	کشف الغمه (٢٩٢ق)	تاریخ محمدی (قرن ٨)	راحه الارواح (قرن ٨)	تاریخ بناکتی (٧٣٠ق)	تاریخ گزیده (٧٥٠ق)	فصول المهمه (٨٥٥ق)	انیس المؤمنین (٩٣٨ق)	حیب السیر (٩٤٢ق)	الشمه فی التواریخ (قرن ١١)
١	آمنه	*	*	*		*	*	*	*
٢	اسماء	*			*			*	*
٣	اسماء صغرا	*						*	*
٤	ام ابیها			*					
٥	ام اییها					*			
٦	ام اسماء								
٧	ام اسماعیل				*				
٨	امامه	*			*			*	*
٩	ام جعفر			*	*	*	*		
١٠	ام سلمه		*	*	*	*	*	*	
١١	ام عبدالله	*			*			*	*
١٢	ام عبدالرحمان			*	*				
١٣	ام فروه	*		*	*			*	*
١٤	ام قاسم	*		*	*			*	*
١٥	ام کلثوم	**	*	*	*	*	**	*	*
١٦	ام کلثوم کبرا			*	*				
١٧	ام کلثوم وسطا				*				

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم 7 ۲۱۹

تذکره الخواص (۵۴ق)	کشف الغمه (۹۲ق)	تاریخ محمدی (قرن ۸)	راحه الارواح (قرن ۸)	تاریخ بناکنی (۷۳۰ق)	تاریخ گزیده (۷۵۰ق)	فصول المهمه (۸۵۵ق)	انیس المؤمنین (۹۳۸ق)	حبيب السیر (۹۴۲ق)	الشمه فی التواریخ (قرن ۱۱)
۱۸	ام کلثوم صغرا				*				
۱۹	ام لیلانه					*			
۲۰	ام وحیه								
۲۱	امینه کبرا								
۲۲	امینه صغرا								
۲۳	بریهه	*		*		*	*		
۲۴	بریهه		*						
۲۵	تویمه								
۲۶	حسنه	*	*	*		*	*		
۲۷	حسینه								
۲۸	حکیمه	*		*		*		*	*
۲۹	حلیمه				*				
۳۰	حوا							*	
۳۱	خدیجه	*	*	*	*	*	*	*	*
۳۲	خدیجه کبرا								
۳۳	رقیه			**		*			
۳۴	رقیه صغرا					*	*		
۳۵	رمله								
۳۶	زینب	*			*	*	*	*	*

احتمالاً حلیمه = حکیمه و نزیهه و بریهه و تویمه = بریهه و لبابه و ام‌لبانه = لبانه و ام‌بنها = ام‌بیها) هستند که در نسخه‌نویسی، این اشتباهات و تفاوت‌ها ایجاد شده است. در جداولی که در ادامه می‌آید به این اشتباهات و تفاوت‌ها اشاره گردیده است.

تحلیل و بررسی دختران

۱. در میان نام‌ها، وجود نام‌هایی مثل ام‌بیها، ام‌جعفر، ام‌سلمه، ام‌عبدالله، ام‌فروه، ام‌قاسم، ام‌کلثوم، ام‌اسماء، ام‌اسماعیل، ام‌عبدالرحمان و ام‌وحیه که در بین اعراب به عنوان کنیه استفاده می‌شود، ممکن است کنیه‌ای برای یازده تن از نام‌های موجود باشد و احتمالاً با این نظر یازده نفر را دوبار شمارش کرده‌اند.

۲. وجود یک نام برای دو یا چند نفر، مثل نام‌هایی چون رقیه، زینب، فاطمه، اسماء و... می‌توانسته موجب شود تا یکی از این نام‌ها برای یکی از دختران مشهور باشد و دختر دیگر با کنیه‌اش شهرت یابد. مثل دختران حضرت زهرا 3 که هر دو زینب هستند ولی یکی به نام و دیگری با کنیه‌اش شناخته می‌شود.

۳. چون در میان پسران نام‌های جعفر، عبدالله، عبدالرحمان، اسماعیل و قاسم وجود دارد، می‌توان احتمال داد که ام‌جعفر و ام‌عبدالله، ام‌عبدالرحمان، ام‌اسماعیل و ام‌قاسم، مادران آن‌ها باشند، نه دختران آن حضرت.

آمار دختران امام کاظم 7 در میان کتاب‌های یاد شده بین ۱۵ تا ۳۷ نفر است. در میان کتب یاد شده تنها المجدی، عمده‌الطالب و روضه‌الشهدا تعداد دختران را به بالاترین میزان یعنی ۳۷ نفر آورده‌اند. که در این بین عمده‌الطالب و روضه‌الشهدا

تنها به بیان آمار بسنده کرده و از دختران نام برده‌اند و المجدی نیز از ۳۷ نفر تنها نام ۳۱ نفر را آورده است.

تاریخ یعقوبی تنها به بیان آمار دختران اکتفا کرده و جز ام‌سلمه، از بقیه نامی نبرده است که نمی‌تواند محور قضاوت‌های ما باشد.

کتاب‌های اولیه مثل تاریخ اهل بیت و هدایه الکبری دختران را پانزده نفر آمار داده است.

در میان ۳۳ کتاب بررسی شده، تنها ۲۳ کتاب به نام دختران پرداخته که می‌توان آن‌ها را از نظر مصادرشان در چهار دسته قرار داد:

۱. تاریخ اهل بیت

تاریخ اهل‌بیت اولین کتابی است که از دختران نام برده و آمار آن‌ها را پانزده نفر اعلام کرده است. همان‌طور که در قسمت اول مقاله اشاره شد، فهرستی از اسامی فرزندان امام کاظم ۷ منسوب به ابن خشاب (متوفی ۵۶۷ق)، وجود دارد که نشان می‌دهد وی اسامی ذکر شده در تاریخ اهل بیت را گرفته و با اندک تغییراتی در کتاب خود ذکر کرده است. ابن خشاب آمار دختران را هیجده نفر اعلام کرده و در بیان اسامی، ام سلمه را کم کرده و اسماء صغرا، زینب صغرا، ام‌کلثوم دوم و فاطمه دوم را اضافه کرده است. در این میان، تعدادی از منابع نیز دنباله‌رو ابن خشاب در بیان اسامی بوده‌اند که در جدول ذیل به آن کتاب‌ها اشاره شده است. در میان این کتاب‌ها، تنها کشف‌الغمه تصریح کرده که یکی از مصادرش ابن خشاب است و دیگران در ذکر اسامی دختران، نامی از مرجع خود نبرده‌اند.

تفاوت و اشتباه در نسخه برداری	تفاوت نام دختران در این کتابها با فهرست ابن خشاب	آمار دختران	
حکیمه به حلیمه بدل شده	آمنه و اسماء صغرا، زینب صغرا کم شده ام اسماء و دو فاطمه اضافه شده است	۱۸	مجمّل التواریخ
ندارد	تفاوت ندارد	۱۸	مطالب السؤل
ندارد	ام کلثوم دوم کم شده دو فاطمه دیگر اضافه شده	۲۰ نفر گفته ۱۹ نفر شمرده	تذکره الخواص
ندارد	تفاوت ندارد	۱۸	کشف الغمه
حکیمه به حلیمه بدل شده	آمنه، علیه، اسما صغرا و زینب صغرا کم شده ام اسماعیل و ام عبدالرحمان اضافه شده	۱۶	تاریخ گزیده
ندارد	ام کلثوم دوم و فاطمه دوم کم شده ام سلمه و ساریه اضافه شده	۱۸	حبیب السیر
ندارد	ام کلثوم دوم کم شده حوا اضافه شده	۱۸	التمه فی تواریخ الائمة

۲. هدایه الكبرى

۱. این کتاب نیز مثل تاریخ اهل بیت، آمار دختران امام را پانزده نفر اعلام کرده است و در مقایسه با کتاب تاریخ اهل بیت دو مورد اختلاف وجود دارد، چنان که دو نام ام سلمه و خدیجه کم شده و در عوض دو نام ام اییها و صرحه اضافه شده است.

۲. کتاب تاریخ قم گرچه مدعی آمار ۲۲ نفری دختران است، فهرستی که ارائه می‌کند پانزده نفری بوده و نام‌ها مطابق فهرست هدایه‌الکبری است، بنابراین کتاب تاریخ قم را می‌توان زیر مجموعه هدایه‌الکبری قرار داد.

تفاوت و اشتباه در نسخه‌برداری	آمار دختران	
به واسطه اشتباه در نسخه‌برداری نام	۱۵	هدایه‌الکبری
حلیمه به حکیمه و ام قاسم به ام قسم تبدیل شده است. محمود و امامه به صورت محمود امامه آمده است	۲۲ نفر گفته ۱۵ نفر شمرده	تاریخ قم

۳. الارشاد

این کتاب آمار دختران امام را نوزده نفر اعلام کرده است. گرچه در مقایسه با کتاب تاریخ اهل بیت چهار نفر به آمار اضافه شده، تفاوت‌های زیادی بین نام‌ها وجود دارد، به طوری که در ارشاد ده نام آمده که در تاریخ اهل بیت نیست و در عوض در تاریخ اهل بیت نیز به شش نام اشاره شده که در ارشاد وجود ندارد. در این کتاب، شاهد ورود نام‌های جدید به فهرست دختران هستیم چنان‌که شیخ مفید از ام‌جعفر، بریهه، حسنه، رقیه، رقیه صغرا، عایشه، کلثوم و لبانه به عنوان نام دختران امام کاظم ۷ یاد می‌کند که تا پیش از او کسی به این نام‌ها اشاره نکرده بود.

کتاب‌هایی که از نظر ذکر نام‌ها مشابه ارشاد و زیر مجموعه آن قرار می‌گیرند، در جدول ذیل آمده‌اند. در بین این کتاب‌ها تنها فصول‌المهمه و انیس‌المؤمنین تصریح می‌کنند که آمار و تعداد فرزندان امام را از شیخ مفید (متوفی ۴۱۳ق) روایت کرده‌اند.

تفاوت و اشتباه در نسخه برداری	تفاوت نام دختران در این کتابها با الارشاد	آمار دختران	
عایشه به عباسه و بریهه به نزیهه و حسنه به حسینه و میمونه به مصونه و لیانه به لبابه بدل شده است	ام اییها کم شده امفروه، اسماء و قسیمه اضافه شده است	۲۱	دلایل الامامه
تفاوت ندارد	تفاوت ندارد	۱۹	اعلام الوری
لیانه به لبابه بدل شده است	ام اییها کم شده	۱۸	مناقب الطاهرین
بریهه به تویمه و حسنه به حسینه بدل شده است	ام اییها کم شده امفروه اضافه شده	۱۹	الدرالنظیم
لیانه به لبابه بدل شده است	آمنه، ام اییها، ام جعفر و حکیمه کم شده به جای ذکر ام کلثوم، کلثوم ۲ بار بیان شده است	۱۵	تاریخ محمدی
بریهه به بریهمه و لیانه به لبابه بدل شده است	ام اییها، حکیمه، رقیه و رقیه صغرا کم شده	۱۵	راحه الارواح
لیانه به لبابه بدل شده است	تفاوت ندارد	۱۹	تاریخ بناکتی
لیانه به ام لیانه بدل شده است	تفاوت ندارد	۱۹	الفصول المهمه
لیانه به لبابه بدل شده است	ام اییها، حکیمه، رقیه کم شده به جای ذکر کلثوم، ام کلثوم دو بار بیان شده است	۱۶	انیس المؤمنین

کتاب‌های مناقب الطاهرین، تاریخ محمدی، راحه الارواح و انیس المؤمنین آمار فرزندان را مثل کتاب الارشاد ۳۷ نفر بیان کرده‌اند و با توجه به این که تعداد دختران در ارشاد نوزده نفر است، کسری تعداد دختران در این چهار کتاب به عدم ذکر نام آن‌ها بر می‌گردد نه اختلاف آماری نویسندگان آن چهار کتاب با آمار ذکر شده توسط شیخ مفید.

۴. کتاب‌هایی که فهرست آن‌ها تلفیقی از دو یا چند کتاب است:

المجدی و مناقب از آن دسته کتاب‌ها هستند.

- نام دختران در المجدی تلفیقی از نام‌های ذکر شده توسط ابن خشاب و شیخ مفید است و تعدادی نام نیز برای اولین بار در المجدی ذکر شده است.
- مناقب تلفیقی از نام‌های ذکر شده در هدایه الکبری و ارشاد است، البته کاستی‌ها و اضافاتی هم دارد و همه نام‌های ذکر شده در این دو کتاب را نیاورده است.

در مورد کتاب مناقب باید گفت: به اعتقاد ابن شهر آشوب، تعداد فرزندان سی نفر است، اما وی به قول کسانی پرداخته که تعداد فرزندان ایشان را ۳۷ نفر ذکر کرده‌اند. وی دختران را نوزده نفر آمار می‌دهد ولی بیست نفر را نام می‌برد. به دلیل وجود تناقضات، به قول او نمی‌توان استناد کرد.

نتایج

۱. تعداد دختران از پانزده نفر شروع شده و در دوره‌های بعدی رو به افزایش نهاده است.
۲. تاریخ‌نویسان تنها به زنان مهم توجه کرده‌اند و در مورد دختران باید گفت که ازدواج نکردن آن مخدرات، موجب شده همسر و اولادی نداشته باشند

تا از آن طریق شناخته شوند در نتیجه با دور شدن از زمان حیاتشان، نام ایشان از یادها می‌رود.

۳. گرچه نویسنده کتاب *المجدی* از نسب‌شناسان بزرگ است، فاصله زمانی حدود دو قرن و نیم او با دوران امام کاظم 7 و همچنین ذکر آماری که تا آن زمان توسط هیچ‌کس بیان نشده، مانع پذیرش گفته وی می‌شود.

۴. اسماء صغرا، زینب صغرا، ام‌کلثوم دوم در فهرست ابن‌خشاب اضافه شده و از این جا وارد منابع زیرمجموعه خودش گردیده است.

۵. ام‌جعفر، بریهه، حسنه، رقیه، رقیه صغرا، عایشه، کلثم و لبانه در فهرست ارشاد اضافه شده و از این جا وارد منابع زیرمجموعه خودش گردیده است.

ارتباط درون‌گروهی منابع با یکدیگر

منابع مورد بررسی در این بخش، به سه شاخه اصلی تقسیم شده که نشان دهنده استفاده و اقتباس منابع از سه سرشاخه اصلی بوده است:

اسامی تمام فرزندان و فراوانی هر نام

در این بخش، نام تمامی فرزندان حضرت به ترتیب حروف الفبا آمده و فراوانی هر نام در تمامی این منابع ذکر شده است:

ردیف	نام	میزان فراوانی در منابع	ردیف	نام	میزان فراوانی در منابع	ردیف	نام	میزان فراوانی در منابع
۱	آمنه	۱۸	۱۸	ام سلمه	۱۴	۳۵	جعفر اکبر	۱
۲	ابراهیم	۲۵	۱۹	ام عبدالله	۱۱	۳۶	جعفر اصغر	۶
۳	ابراهیم اکبر	۲	۲۰	ام عبدالرحمان	۱	۳۷	حسن	۲۸
۴	ابراهیم اصغر	۲	۲۱	ام فروه	۱۴	۳۸	حسن اصغر	۱
۵	ابوالخیر	۱	۲۲	ام قاسم	۱۲	۳۹	حسنه	۹
۶	ابوبکر	۱	۲۳	ام کلثوم	۲۰	۴۰	حسین	۱۸
۷	احمد	۲۶	۲۴	ام کلثوم کبرا	۲	۴۱	حسینه	۲
۸	اسحاق	۲۶	۲۵	ام کلثوم وسطا	۱	۴۲	حکیمه	۱۴
۹	اسماء	۱۳	۲۶	ام کلثوم صفرا	۲	۴۳	حلیمه	۶
۱۰	اسماء صفرا	۵	۲۷	ام لبانه	۱	۴۴	حمزه	۲۷
۱۱	اسماعیل	۲۸	۲۸	ام وحیه	۱	۴۵	حوا	۱
۱۲	ام ابنها	۱	۲۹	امینه کبرا	۱	۴۶	خدیجه	۲۰
۱۳	ام ابیها	۷	۳۰	امینه صفرا	۱	۴۷	خدیجه کبرا	۱
۱۴	ام اسماء	۲	۳۱	بریهه	۸	۴۸	داوود	۴
۱۵	ام اسماعیل	۱	۳۲	بریهمه	۱	۴۹	رقیه	۱۰
۱۶	امامه	۱۲	۳۳	تویمه	۱	۵۰	رقیه صفرا	۹
۱۷	ام جعفر	۱۱	۳۴	جعفر	۲۷	۵۱	رمله	۱

ردیف	نام	میزان فراوانی در منابع	ردیف	نام	میزان فراوانی در منابع	ردیف	نام	میزان فراوانی در منابع
۵۲	زید	۲۷	۶۵	عطفه	۱	۷۸	کلثم	۱۱
۵۳	زینب	۲۲	۶۶	عقیل	۱۲	۷۹	لیابه	۸
۵۴	زینب صغرا	۵	۶۷	علی	۲۸	۸۰	لیانه	۳
۵۵	ساریه	۱	۶۸	علیه	۲۱	۸۱	محسن	۱
۵۶	سلیمان	۱۵	۶۹	عمر	۵	۸۲	محمد	۲۴
۵۷	صرحه	۲	۷۰	عون	۱	۸۳	محموده	۱۱
۵۸	طاهر	۱	۷۱	ستی فاطمه	۱	۸۴	مروان	۱
۵۹	عایشه	۱۰	۷۲	فاطمه	۱۱	۸۵	مصونه	۱
۶۰	عباس	۲۷	۷۳	فاطمه کبری	۱۲	۸۶	مطهر	۱
۶۱	عباسه	۲	۷۴	فاطمه صغری	۱۳	۸۷	میمونه	۲۲
۶۲	عبدالرحمان	۱۳	۷۵	فضل	۱۷	۸۸	نزیهه	۲
۶۳	عبدالله	۲۷	۷۶	قاسم	۲۶	۸۹	هارون	۲۷
۶۴	عبیدالله	۲۶	۷۷	قسیمه	۲	۹۰	یحیی	۱۳

ورود و وجود نام‌های عایشه، ابوبکر، عمر و مروان در میان نام‌های فرزندان امام

کاظم 7

۱. عایشه

نام عایشه را اولین بار توسط شیخ مفید برای یکی از دختران ذکر کرده است. بعد از شیخ مفید نیز تنها این نام در میان کسانی وجود دارد که دنباله‌رو ایشان بودند و در کتاب المجدی که تمامی نام‌های ذکر شده برای فرزندان تا زمان خودش را جمع کرده دیده می‌شود.

مصصح کتاب منتهی الآمال^۱ در بخش ذکر نام دختران امام کاظم 7 که شیخ عباس قمی آن‌ها را از طریق شیخ مفید نقل می‌کند، در توضیح عایشه می‌نویسد: (عباسه.خ.ل) یعنی در نسخه بدل به جای عایشه عباسه ذکر شده است. کتاب دلائل الامامة که شباهت زیادی در بیان فرزندان امام کاظم 7 به ارشاد شیخ مفید دارد، به جای عایشه، عباسه آورده است که البته به دلیل وجود اشتباهات دیگری از این قبیل مثل تبدیل بریهه به نزیهه و حسنه به حسینیه، در مورد نام عباسه نیز به آن نمی‌توان استناد کرد.

از سوی دیگر، بررسی اجمالی نام دختران سایر ائمه : در منابع تاریخی، نشان‌دهنده عدم استفاده از نام عایشه در میان شش امام اول بوده و ارشاد مفید برای اولین بار این نام را برای یکی از دختران امام کاظم 7 ذکر نموده است.

۲. مروان

این نام تنها در کتاب هدایة الکبری^۲ ذکر شده و در سایر کتب و توسط هیچ شخص دیگری برای پسران امام کاظم 7 ذکر نشده است. از آنجایی که نام هارون شباهت زیادی به مروان دارد و تنها کسی که نام هارون را برای پسران امام کاظم 7 ذکر نکرده همین کتاب است، می‌توان احتمال داد که نویسنده این کتاب به جای هارون، مروان را آورده و این اشتباه نویسنده و یا تصحیف نسخه‌برداران بوده است. بررسی اجمالی نام پسران سایر ائمه نیز نشان می‌دهد که نام مروان جز توسط خصیبی در هدایة الکبری برای یکی از پسران امام کاظم 7 برای هیچ یک از پسران سایر ائمه ذکر نشده است.

۱. ج ۳، ص ۱۵۴۶.

۲. خصیبی، ۱۴۱۹ قمری، ص ۲۶۳.

۳. ابوبکر

این نام تنها در کشف الغمه^۱ به نقل از جنابذی (م ۶۱۱ق) برای یکی از پسران امام کاظم 7 ذکر شده است. از آنجایی که نام ابراهیم مورد اتفاق همه منابع بوده و ابراهیم را یکی از پسران امام کاظم 7 می‌شمارند و جنابذی تنها کسی است که این نام را ذکر نکرده می‌توان احتمال داد نام ابوبکر به جای ابراهیم ذکر شده و این حذف و اضافه به علت تعصبات مذهبی جنابذی و یا اشتباه در نسخه‌برداری بوده است.

۴. عمر

نام عمر را می‌توان در کتاب‌هایی دید که در بیان اسامی فرزندان امام کاظم 7 دنباله‌رو ابن‌خشاب بودند. در کشف الغمه^۲ به نقل از ابن‌خشاب آمده است: «اسماء بنیه: علی‌الرضا الامام، و زید، و ابراهیم، و عقیل، و هارون، و الحسن، و الحسین، و عبدالله، و اسماعیل، و عبیدالله، و عمر، و احمد، و جعفر، و یحیی، و اسحاق، و العباس، و حمزه، و عبدالرحمان، و القاسم، و جعفرالصغر، و يقال: موضع عمر محمّد».

اما از آنجایی که کتاب مجمل‌التواریخ و القصص، اولین زیرشاخه ابن‌خشاب است و تصریح کرده که شرح حال ائمه را به طور یک‌جا از کتابچه‌ای نقل کرده،^۳ و با این حال نام عمر را ذکر نکرده و از محمد نام برده است، می‌توان احتمال داد که نام عمر را زیرشاخه بعدی یعنی محمد بن طلحه شافعی وارد منابع کرده است.

۱. اربلی، ج ۲، ص ۷۴۷.

۲. همان، ص ۷۶۶.

۳. در مجمل‌التواریخ و القصص (متن: ص ۳۵۴) می‌نویسد: «...و آن جزو که این نسب و تاریخ‌ها بر آن نوشته بود بیش از این ذکری نداشت».

نکته جالب توجه این که در فهرست ابن خشاب و زیرشاخه‌های او، در پایان ذکر نام پسران امام کاظم 7، عبارت: «یقال: موضع عمر محمد» اضافه شده و این مطلب نشان می‌دهد که نام عمر به علت یک تعصب مذهبی وارد این منابع شده و این افراد به دلیل تمایلات مذهبی، علاقه‌مند به ذکر نام عمر بودند اما چون خود نیز باور داشتند نام محمد در اصل صحیح است عبارت «یقال: موضع عمر محمد» را آورده‌اند. تنها در کتاب تذکره الخواص^۱ علاوه بر ذکر نام عمر، نام محمد نیز به عنوان یکی از پسران آمده و جمله «یقال: موضع عمر محمد» حذف گردیده است.

نتیجه

تعداد فرزندان امام کاظم 7 در منابع بین ۳۰ تا ۶۰ نفر ذکر شده که این اختلاف آماری رقمی چشم‌گیر است. از بررسی‌های به عمل آمده، نتایجی به دست آمد که به آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. منابعی که آمار فرزندان امام کاظم 7 را بیش‌تر از چهل نفر ذکر کرده‌اند، از دو صورت خارج نیستند: یا نویسنده کتاب نتوانسته برای تعدادی که آمار داده نام ذکر کند؛ یعنی تعداد اسامی، کم‌تر از آمار ارائه شده بوده و یا به تلفیق اسامی موجود در کتب مختلف تا زمان خودش بدون بررسی و پالایش اسامی پرداخته و به ذکر تمامی و یا اکثر اسامی یاد شده در کتاب‌های گوناگون پرداخته است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که تعداد فرزندان از سی و چند نفر بیش‌تر نیست.
۲. بررسی منابع مختلف تا قرن دوازده هجری نشان داد که سرمنشأ و مصدر منابع، برای ذکر فرزندان امام کاظم 7، دو کتاب تاریخ اهل‌بیت (با اضافات

ابن خشاب) و کتاب ارشاد برای دختران و کتاب تاریخ یعقوبی برای پسران بوده است که منابع بعدی یا عیناً اسامی ذکر شده در این دو منبع را به کتب خود انتقال داده و یا با کاستی‌ها و اضافاتی، به ذکر اسامی این دو کتاب پرداخته‌اند.

۳. اشتباهات صورت گرفته در نسخه‌نویسی از روی کتاب‌ها بر روی اسامی فرزندان تأثیرگذار بوده است، چنان‌که این اشتباهات موجب شده تا گاهی:

- یک نام صورت‌های مختلفی به خود بگیرد؛ مثلاً نام بریهه به صورت‌های بریهمه، تویمه و نزیهه درآمده است.

- نام تغییر یابد؛ مثلاً برخی از کتاب‌ها در ذکر اسامی پسران امام کاظم ۷ دو پسر را با نام حسن معرفی می‌کنند، در حالی که برخی از منابع دیگر به جای حسن دوم از حسین نام می‌برند و منشأ این اختلاف، اشتباه نسخه‌نویسان بوده است.

۴. ورود نام‌های عمر، ابوبکر، مروان و عایشه به جای محمد، ابراهیم، هارون و عباسه، می‌تواند متأثر از تعصبات نویسندگان کتاب‌ها و غرض‌ورزی نسخه‌نویسان باشد.

منابع

۱. ابن ابی الثلج، تاریخ اهل البیت، قم: آل البیت، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
۲. ابن جوزی، تذکره الخواص، قم: منشورات الشریف الرضی، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق.
۳. ابن حزم اندلسی، جمهره انساب العرب، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق.
۴. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، المناقب، قم: علامه، ۱۳۷۹ ق.

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم 7 ۲۳۵

۵. ابن صباغ مالکی، الفصول المهمة فی معرفه الأئمة :، قم: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق.
۶. ابن صوفی نسابه، المجدی فی انساب الطالبین، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، چاپ دوم، ۱۴۲۲ ق.
۷. ابن عنیه حسنی، عمدہ الطالب فی انساب آل ابی طالب، قم: انصاریان، ۱۴۱۷ ق.
۸. ابن کثیر الدمشقی، ابو الفداء اسماعیل بن عمر، البداية و النهایة، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۷ ق / ۱۹۸۶ م.
۹. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمة فی معرفه الأئمة، قم: رضی، چاپ اول، ۱۴۲۱ ق.
۱۰. بناکتی، ابوسلیمان داوود بن ابی الفضل محمد، روضه اولی الالباب فی معرفه التواریخ و الانساب (تاریخ بناکتی)، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸ ش.
۱۱. حسن بن حسین شیعوی سبزواری، راحة الأرواح در شرح زندگانی، فضائل و معجزات ائمه اطهار، تهران: اهل قلم، چاپ دوم، ۱۳۷۸ ش.
۱۲. حسن بن محمد بن حسن قمی، تاریخ قم، ترجمه حسن بن علی بن عبدالملک قمی، تحقیق محمدرضا انصاری قمی، قم: کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
۱۳. حسینی عاملی، سیدتاج الدین، التتمة فی تواریخ الأئمة 7 ، قم: بعثت، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.
۱۴. حموی، محمد بن اسحاق، أنیس المؤمنین، تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۶۳ ش.
۱۵. خصیبی، حسین بن حمدان، الهدایة الکبری، بی جا: البلاغ، ۱۴۱۹ ق.
۱۶. خنجی اصفهانی، فضل الله بن روزبهان، وسیلة الخادم إلى المخدوم در شرح صلوات چهارده معصوم 7 ، قم: انصاریان، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش.
۱۷. خواند میر، غیاث الدین بن همام الدین، تاریخ حبیب السیر، تهران: خیام، چاپ چهارم، ش ۱۳۸۰.
۱۸. سیف آبادی، نجم الدین (نواده مهلب پسر محمد پسر شادی)، مجمل التواریخ و القصص، آلمان: دومونده نیکار هوزن، ۱۳۷۸ ش / ۲۰۰۰ م.

١٩. شبراوى، جمال الدين، الإتحاف بحب الأشراف، قم: دار الكتاب، چاپ اول، ١٤٢٣ق.
٢٠. طبرسى، فضل بن حسن، اعلام الورى بأعلام الهدى، قم: آل البيت، چاپ اول، ١٤١٧ق.
٢١. طبرى، عمادالدين حسن بن على، تحفة الأبرار فى مناقب الأئمة الأطهار 7، تهران: چاپ اول، ميراث مكتوب، ١٣٧٦ ش.
٢٢. _____، مناقب الطاهرين، تهران: سازمان چاپ و انتشارات، چاپ اول، ١٣٧٩ ش.
٢٣. طبرى، محمد بن جرير بن رستم، دلائل الإمامة، قم: بعثت، چاپ اول، ١٤١٣ق.
٢٤. علامه مجلسى، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، تهران: اسلامية، چاپ دوم، ١٣٦٣ ش.
٢٥. فخر رازى، الشجرة المباركة فى أنساب الطالبية، قم: مكتبة آية الله المرعشى النجفى، چاپ دوم، ١٤١٩ق.
٢٦. كاشفى سبزوارى، ملا حسين، روضه، قم: نويد اسلام، چاپ سوم، ١٣٨٢ ش.
٢٧. كاشى، شيخ حسن، تاريخ محمدى، قم: كتابخانه تخصصى تاريخ اسلام و ايران، ١٣٧٧ ش.
٢٨. محمد بن طلحه شافعى، مطالب السؤل فى مناقب آل الرسول، بيروت: البلاغ، چاپ اول، ١٤١٩ق.
٢٩. محمد بن يوسف گنجى شافعى، كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب، تهران: دار إحياء تراث أهل البيت 7، چاپ دوم، ١٤٠٤ق/١٣٦٢ش.
٣٠. مستوفى، حمد الله، تاريخ گزيده، تهران: امير كبير، چاپ سوم، ١٣٦٤ ش.
٣١. مفيد، محمد بن محمد، الإرشاد فى معرفة حجج الله على العباد، قم: كنگره شيخ مفيد، چاپ اول، ١٤١٣ق.

بررسی تاریخی و آماری فرزندان امام کاظم 7 ۲۳۷

۳۲. موسوی بجنوردی و دیگران، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، تهران: مرکز دائره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۹.

۳۳. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، تاریخ الیعقوبی، بیروت: دار صادر، بی تا.

۳۴. یوسف بن حاتم شامی، جمال الدین، الدر النظیم فی مناقب الأئمة اللہامیم، قم: جامعه مدرسین، چاپ اول، ۱۴۲۰ ق.